

NEMESI STRATÉGIÁK ÉS TÁRSADALMI MOBILITÁS FELSŐ-MAGYARORSZÁGON A 17. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN*

A 16–17. századi magyar főnemességgel kapcsolatos társadalomtörténeti kutatások alapvetően két, egymásra épülő szempontból értek el jelentős eredményeket az elmúlt évtizedekben. Sikerült körülhatárolni magának az arisztokráciának mint önálló társadalmi csoportnak a kereteit – amely az örökös főrendiség intézményének szentesítéséig, vagyis 1608-ig, egy hosszú folyamat eredményeként jött létre –, és a teljességre törekedve meghatározni a főnemességet alkotó személyek és családok körét. Ezekre az adatokra támaszkodva pedig lehetőség nyílt a csoport egészére jellemző tulajdonságok meghatározására, amelynek segítségével már a társadalmi struktúra és az egyéni cselekvés összefüggéseire, valamint a mobilitás tényezőire vonatkozó következtetéseket is le lehet vonni.

A magyar főnemesség egészét érintő alapvető szociológiai tendenciákat Péter Katalin már az 1980-as években meghatározta. A barokk korszak társadalmát vizsgáló tanulmányából kiderül, hogy az arisztokráciát alkotó félszáz család száma az 1458–1646 közötti időszakban csekély változást mutat, ennek ellenére új familiák bekerülése szinte állandó jelenség volt. Vagyis a változatlan létszámú arisztokráciába a kihalt családok helyére folyamatosan újak kerültek be. Az I. Ferdinánd által kinevezett országos és udvari méltóságokból álló csoport társadalmi hátterének elemzése révén azonban Péter Katalin arra a következtetésre jutott, hogy a mobilitás eszközei mit sem változtak a Fügedi Erik által leírt 15. századi lehetőségekhez képest. Az egykori főurak közeli rokonai és legjelentősebb familiárisai foglalták el a kihalt családok helyét. Ezek a familiák tehát csak genealógiai értelemben haltak ki, a nevükben elenyészett családok társadalmi presztízsét és vagyonuk jelentős részét a beházasodott rokon vagy egykori familiáris vitte tovább.¹

A 16. századtól azonban fontos újdonság, hogy a Habsburg uralkodók örökletes főnemesi címeket kezdtek adományozni azoknak a különös érdemeket szerzett személyeknek és a diplomában meghatározott családtagjaiknak, akik a

* A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen című pályázat támogatásával készült.

¹ Péter Katalin: *A barokk korszak magyar társadalmá*. In: *A magyarországi barokk kezdetei*. Szerk. Sárkány Mihály. (A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei 31.) Bp. 1979. 259–271.; Fügedi Erik: *A 15. századi magyar arisztokrácia mobilitása*. (Történeti statisztikai kötetek) Bp. 1970.

társadalmi presztízs tekintetében egyébként is kitűntek a köznemesség tömegei közül. Ezek a bárói, majd grófi és hercegi címek azonban már csak tituláris rangok voltak, amelyek nem jártak tényleges szolgálatot jelentő méltóságokkal.² Az arisztokrácia lényege tehát átalakult, és a tényleges udvari szolgálat helyett, alkalmazkodva a megváltozott politikai környezethez és kormányzati gyakorlathoz, az országgyűlés felsőtábláján történő személyes megjelenés vált a legfontosabb joggá és kiváltsággá, amelynek 1608. évi törvényes szentesítésével önálló rendi keretet is nyert.³ Ebbe a kiváltságos rétegbe, vagyis az örökös főrendek soraiba ugyan csak az uralkodói kegy elnyerése révén lehetett bekerülni, ám a rangemelés (elő)feltétele a régi előkelőktől kapott elismerés volt, ami elsősorban házassági kapcsolatok létrejöttével igazolódott.

Az arisztokrácia soraiba való bejutás tehát kettős megfelelés függvénye volt. Egyrészt olyan szolgálatra volt szükség, amely kiváltotta az uralkodó elismerését. Ezek a preferált területek vagy karriertípusok a legtöbb esetben a rangemelő diplomák szövegéből kiderülnek. A bárói rangemelések kvantitatív elemzésével Pálffy Géza arra megállapításra jutott, hogy a 16. század második felében a katonai karriernek volt a legnagyobb jelentősége, amely az örökletes bárói címszerzősek majdnem 70%-át eredményezte. Emellett a hivatali-jogtudó értelmiségi pálya is utat nyithatott a mágnások közé, de szintén fontos volt a bécsi és prágai udvari szolgálat, és gyakran mondhatók ezek kombinációi is.⁴

Másrészt azonban legalább ilyen jelentősége volt a társadalmi közeg elismerésének és befogadásának. Ennek vizsgálata már jóval összetettebb módszert és szempontrendszert tesz szükségessé. A nemesség és főnemesség között húzódó társadalmi határvonal és ezzel szoros összefüggésben a mobilitás tényezői a Max Weber nevéhez köthető „viselkedésszociológiai rendiség” szempontjai segítségével válnak empirikusan vizsgálhatóvá, köztük a két fő tényező, a *connubium* (egymás közötti házassodás) és a *kommunalitás* (közös asztalnál való étkezés).⁵ Ezeket az egyes családokra vonatkozó, mélyfúrások segítségével

² Csizi István: Észrevételek a magyar főnemesei címek XVI–XVII. századi történetéhez. Fons 21. (2014) 1. sz. 3–64.

³ A nemességnek az öröklődő főnemesei címeket viselő rétege tehát közjogi szempontból tekinthető külön rendnek, az 1608. évi (k. u.) 1. tc. a magánjogi egységet (örökösödési és birtokjog, bűnvádi eljárást stb.) nem törte meg, kizárólag a törvényhozásban való részvételre vonatkozóan eredményezett megosztottságot. Erre lásd Schiller Bódog: Az örökös főrendiség eredete Magyarországon. Bp. 1900. 167–206.

⁴ Pálffy Géza: Utak az arisztokráciába – bárói címszerzők a 16. századi Magyar Királyságban. In: Arisztokrata életpályák és életviszonyok. Szerk. Papp Klára – Püski Levente (Speculum Historiae Debreceniense 4.) Debrecen 2009. 9–23.

⁵ Max Weber: Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai I. Szociológiai kategóriáiban. Bp. 1987. 307.

össze gyűjtött információk adatbázisba rendezésével és egységes szempontok szerinti elemzésével vizsgálhatjuk.

Ezt a célt tűzte ki a Péter Katalin által vezetett kutatócsoport, amely a magyar arisztokrácia 16–17. századi családi kapcsolatrendszerének feltérképezését és a vonatkozó adatok összegyűjtését kezdte meg.⁶ Ezzel párhuzamosan sor került családjával együtt több olyan személy pályafutásának elemzésére és tágabb társadalmi közegbe ágyazására, aki a 16. század folyamán emelkedett a főnemesség soraiba.⁷ Az esettanulmányok és szűkebb regionális vizsgálatok során alkalmazott komplex szempontrendszer, amely a gazdasági, társadalmi és kulturális tőketípusok rendszerében értelmezi a főnemességet érintő szociológiai folyamatokat, a Habsburg Monarchia más területein, elsősorban az osztrák örökös tartományokban és a Cseh Királyságban lezajlott hasonló folyamatokkal is összehasonlítási lehetőséget kínál.⁸

Az alábbiakban a 17. század első felében rangemelésben részesült személyek egy körének társadalomtörténeti elemzése révén a főnemesi társadalom rekrutációjának dinamikáját, vagy más szóval a korszakra jellemző mobilitási tényezőket igyekszem meghatározni. A vizsgálati módszerem alapvetően propopográfiai jellegű, vagyis a rangemelt személyek életének és pályafutásának legfontosabb elemeit gyűjtöttem össze, és ezek alapján igyekszem általános tendenciákra rámutatni. Mivel azonban nemcsak egy-egy konkrét személy társadalmi emelkedése érdekel, hanem a hosszabb távú társadalmi folyamatok és az azokat alakító körülmények is, ezért részletesebb családtörténeti és archontológiai kutatásokat végeztem a vizsgálatra kiszemelt felső-magyarországi régiót illetően.

A kutatás kereteinek kijelölése nem teljesen önkényesen történt. A vizsgálatba bevont személyek és családok körét alapvetően a birtokaik és fő tevékenységi-tartózkodási területük földrajzi elhelyezkedése szabta meg. A nemesi és főnemesi társadalom regionális szintű vizsgálatának létjogosultságát Dominkovits Péter és

⁶ A magyar arisztokrácia családi kapcsolatrendszere a 16–17. században. (<https://bit.ly/352JxBn>, leltetés 2019. dec. 6.)

⁷ Pálffy Géza: Pozsony megyéből a Magyar Királyság élére. Karrierlehetőségek a magyar arisztokráciában a 16–17. század fordulóján. Az Esterházy, a Pálffy és az Illésházy család felemelkedése. Századok 143. (2009) 853–882.; Uő: Különleges úton a Magyar Királyság arisztokráciájába: a Révay család a 16. században. Történelmi Szemle 51. (2009) 1–20.

⁸ A vizsgálati módszer elméleti alapjairól részletesebben lásd *Borbély Zoltán: A végvárrendszer kiépítésének társadalmi hatásai Felső-Magyarországon*. In: *Mozgó frontvonalak. Háború és diplomácia a várháborúk időszakában, 1552–1568*. Szerk. Bujdosné Pap Györgyi – Fejér Ingrid – H. Szilárd Ágota. (Studia Agriensia 35.) Eger 2017. 169–172.; *Karin MacHardy: The Rise of Absolutism and Noble Rebellion in Early Modern Habsburg Austria, 1570 to 1620*. Comparative Studies in Society and History 34. (1992) 407–438.; *Petr Mat'a: Svět české aristokracie (1500–1700)*. (Edice Česká historie 12.) Praha 2004.

Pálffy Géza nyugat-dunántúli és Pozsony vármegyei kutatásai már kiválóan bizonyították.⁹

A birtokok földrajzi elhelyezkedése és az ezzel összefüggésben kialakult családi kapcsolatrendszer alapvetően determinálta a köznemesség felsőbb rétegeit is, amelynek tevékenységi köre ebből következően regionális jellegű volt.¹⁰ Így a vármegyei szint és a regionális hatáskörű főkapitányi és kamarai szervezet jelenti azt a közeget egy-egy törekvő köznemes számára, amelyben az uralkodó figyelmét is elnyerheti, de saját anyagi és társadalmi gyarapodását is hatékonyan elősegítheti.

Felső-Magyarország esetében a Szepesi Kamara és a felső-magyarországi főkapitányság hatáskörébe tartozó 13 vármegye tehát nemcsak közigazgatási szempontból alkot egységet, hanem az azt átszövő rokoni és társadalmi kapcsolathálókat is.¹¹ Így az alapkérdés, vagyis a társadalmi mobilitás dinamikája remekül vizsgálható, sőt bizonyos fenntartásokkal általános érvényű tendenciák levonására is lehetőséget kínál. Ugyanis a vizsgálat alá vont 1606–1646 közötti időszak félszáz bárói rangemelésének majdnem felét felső-magyarországi köznemesek esetében regisztrálhatjuk.¹² De Homonnai Drugeth János, Esterházy Miklós és Nyáry István grófi címszerzésének alaposabb vizsgálata is számos tanulsággal szolgál a főnemesei társadalom jellegének megismerésében, még ha statisztikailag közel sem tekinthető reprezentatívnak e három személy alkotta csoport.

Némi magyarázatra szorul az időkeret is. A vizsgálat kezdő időpontja a Bocskai-felkelést lezáró bécsi szerződés megkötése, amely megteremtette a kompromisszumot a magyar rendek nagy része és az uralkodó között. Felső-Magyarországon azonban ekkortól kezdődően egyre kitapinthatóbb módon polarizálódott a nemesség, és kialakult egy politikailag és felekezeti kérdésekben is az erdélyi fejedelemhez húzó csoport. Vele szemben egy katolikus tömb is formálódott, amelynek tagjai különféle katonai és hivatali funkciókat elnyerve a katolikus megújulás és a Habsburg-dinasztia irányában elkötelezett rendi politizálás vezetői voltak a térségben. Ez utóbbi csoport iránymutatója, és mint látni fogjuk sok tekintetben formálója is, Esterházy Miklós lett az 1620-as évektől,

⁹ *Dominkovits Péter – Pálffy Géza: Küzdelem az országos és regionális hatalomért. A Nádasdy család, a magyar arisztokrácia és a Nyugat-Dunántúl nemesi társadalmi a 16–17. században I–II. Századok 144. (2010) 770–792., 1086–1120.*

¹⁰ *Dominkovits Péter: Főúri udvar – uradalom – vármegye – katolikus egyház. Adatok és szempontok a 17. századi nyugat-dunántúli megyei nemesség mozgásterének kutatásához. Turul 80. (2008) 40–49.*

¹¹ *Borbély Zoltán: A nemesi társadalom struktúrája és a hétköznapi élet keretei Felső-Magyarországon a 17. század első felében. Megjelenés alatt.*

¹² Az elemzéshez a Péter Katalinék által összegyűjtött és honlapjukon közzétett bárói rangemelések listáját használtam fel. (<https://bit.ly/2P5sSre>, letöltés 2019. dec. 6.)

míg a másik oldal egyre inkább a Rákóczi-dinasztia befolyása alá került. Záró évnek ezért a nádor halálát jelöltem ki. Ez majdnem egybeesik a linzi szerződés megkötésével, amely egyértelműen a Rákócziak befolyásának drasztikus megnövekedését eredményezte a régióban, ami a társadalmi erőviszonyok tekintetében is korszakhatárnak tekinthető.

A politika- és köztörténeti események mellett azonban a századforduló utáni években fontos változások történtek a téma szempontjából legalább akkora jelentőséggel bíró birtoklástörténeti vonatkozásban is. Az örökös főrendiség létrejöttének első monográfusa, Schiller Bódog, aki a mágnási rend megjelenésének közjogi jelentőségét mutatta be, rámutatott arra is, hogy „e jogi alap mögött mégis a földbirtok volt az a döntő tényező, ami előidézte s irányította az örökös főrendek létrejöttét. Ha nem is a birtok minősége – mert a szabad birtok nemében a magyar korona területén különbség nem létezett, de a földbirtok mennyisége teremtett különbséget a magyar nemesség tagjai között s vonta maga után a közjogi egység részleges megszűnését”.¹³ Vagyis a mobilitási kérdések vizsgálatát célszerűnek tűnik első lépésben a birtokviszonyok változása felől megközelíteni. A korszak sajnos elég rossz forrásadottságokkal rendelkezik, ha általános birtoklástörténeti adattárat szeretnénk összeállítani. A nem sokkal a századfordulót megelőzően készült házösszeírás adatai számítanak gyakorlatilag az egyetlen forráscsoportnak, amelyen az egész régió birtokviszonyai tükröződnek.¹⁴ Ezt követően azonban a 18. századi felmérésekig nem készült hasonló egységes összeírás, így sajnos a birtokviszonyok változását nem lehet pontos számadatokkal nyomon kísérni.

Az 1598. évi házösszeírás adatai alapján a felső-magyarországi régió legnagyobb birtokosa ecsedi Báthory István volt, aki országos viszonylatban is a Thurzó és Pálffy családok, valamint Illésházy István mellett a legnagyobb birtokállománnyal rendelkezett. Abaúj, Szabolcs, Szatmár és Zemplén vármegyékben fekvő jószágaival 3752 jobbágyház birtokosának mondhatta magát. A legnagyobb birtokosok rangsorában, országos viszonylatban is Báthoryt követte Dobó Ferenc, akinek 1681 adózó jobbágyháztartása volt ekkor Felső-Magyarországon elszórva (Abaúj, Bereg, Szabolcs, Ung) és legalább ennyi Bars, Nyitra és Zólyom vármegyében. A jelzett időpontban a Felső-Magyarországon összeírt házak 8,5%-a volt a két mágnás birtokában, akik családjuk utolsó, fiú örökös nélküli tagjai voltak, így haláluk igen jelentős változásokat vetített előre a régióban.¹⁵

Először Dobó Ferenc távozott az élők sorából 1602. szeptember közepén, majd három évvel később, 1605. július 25-én az országbíró halálával a Báthoryak

¹³ Schiller B.: Az örökös főrendiség i. m. 202.

¹⁴ Dávid Zoltán: Az 1598. évi házösszeírás. Bp. 2001.

¹⁵ Uo. passim.

ecsedí ága is sírba szállt. Mindketten igen részletekbe menő és aprólékosan kidolgozott végrendeletet hagytak hátra, amelyben az előzetes uralkodói engedély birtokában ingatlanállományuk örökléséről is rendelkeztek.¹⁶

A testamentumokban kijelölt örökösök személye azonban nem okoz túl nagy meglepetést, ugyanis mindkét főúr igyekezett a legközelebbi rokonoknak kedvezni. A vizsgált téma szempontjából a Báthory-örökség kérdése a jelentősebb, részben azért, mert majdnem a kétszerese a Dobó birtokoknak, részben pedig azért, mert a szakirodalom eddig csak érintőlegesen vagy más perspektívából tárgyalta.¹⁷

Megjegyzendő az is, hogy míg Dobó Ferenc az egyébként nagy múltú családnak csak a második generációja a bárói méltóságban, addig csesedi Báthory István uralkodói rangemelés nélkül, kora kimagasló tekintélye, „a méltóság grófja” volt, a család presztízsére támaszkodva.¹⁸ Rajta kívül a Homonnai Drugethek használták a „comes” titulust, feltehetően ugyanúgy az évszázados családi méltóságra alapozva. Talán nem is meglepő, hogy Báthory István felesége Homonnai Drugeth Fruzsina volt, akitől nem született gyermeke, és ugyan a Drugeth család közvetlenül nem örökölt Báthory halálával, mégis a végrendelet egyik legnagyobb haszonélvezője lett. Ennek oka a rokoni kapcsolatokban keresendő, amelyek a társadalmi hierarchia csúcsán lévő Báthoryakat az országos elithez fűzték.

Ecsedi Báthory István három lánytestvére és azok leszármazottai között osztotta fel a Tiszától nyugatra fekvő birtokait.¹⁹ Közülük a legismertebb Báthory Erzsébet, aki a híres fekete bég, Nádasdy Ferenc felesége, de a végrendelet érvénybe léptekor már annak özvegye volt. Két árvája, Pál és Kata a Tiszától nyugatra fekvő Báthory javak örököse lett, amely jó pár elszórtan elhelyezkedő falu mellett a csicsvai, mogyorósi, bujáki és rozgonyi uradalmakat, illetve két nagyobb

¹⁶ Mindkét végrendelet megjelent nyomtatásban is, lásd Ecsedi Báthory István végrendelete 1603. Közreadja és bev. Vadász Veronika. (Fiatal Filológusok Füzetek. Kora Újkor I.) Szeged 2002.; *Radvánszky Béla*: Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században I–III. Bp. 1879. II. 192–216.

¹⁷ A Dobó-örökség története viszonylag jól feldolgozott, tekintve, hogy legnagyobb részben a Rákócziak birtokába került. Lásd I. Rákóczi György birtokainak gazdasági iratai (1631–1648). Szerk. Makkai László. Bp. 1954. 12–14.; Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hoffinanz Ungarn (a továbbiakban: ÖStA FHKA HFU) r. Nr. 74. Konv. 1602. nov. 7. fol. 37–41. „Antwort schreiben der Hofkammer zu Niklaus Burghaus, im welchem die Doboische Verlassenschaft und anderen mehrere Sachen vorkommen.” ÖStA FHKA HFU r. Nr. 74. Konv. 1602. nov. 19. fol. 168–190. „An die Hof Camer, P. der Doboisches Verlassung...”

¹⁸ *Pálffy Géza*: A grófi cím a 16–17. századi Magyarországon és Erdélyben. In: „... éltünk mi sokáig »két hazában«...” Tanulmányok a 90 éves Kiss András tiszteletére. Szerk. Dáné Veronka – Oborni Teréz – Sipos Gábor. Debrecen 2012. 183–186.

¹⁹ A Tiszától keletre eső birtokokról, amelyeket az országbíró egységesen az csesedi jószágként tartott számon, úgy rendelkezett, hogy a „fyu agat illet chyak, azt az iozagott Somlyay Batori Gabornak mint örgéb atiafinak agiad kezebe Somlyay Batori Andrással, az Somlyay Batori Istvan uram lengel azzontol valo fiaual egietemben”. Báthory végrendelete i. m. 29.

mezővárost, Varannót és Rozgonyt jelentette.²⁰ A birtokokon azonban osztoznia kellett Báthory István másik két testvérének leszármazottjaival, vagyis Báthory Klára és Várday Mihály unokahúgával, Várday Katával és Báthory Zsófia férjével, Figedi Andrással, illetve Borbála nevű lányával. Ez utóbbi család a 16. század végén ugyan főúri körökben forgott, fiúörökös hiányában azonban nem tudott élni az öröklés által kínálkozó lehetőségekkel, és csakhamar megvált a rá eső birtokrészekről a másik két örökös javára.

Várday Kata azonban a Hunyadi Mátyás alatt az országos elitbe emelkedett család utolsó tagja volt. Anyja, Losonczy Dorottya révén közeli rokonságban állt a Partium északi részének tekintélyes családjaival (Pekry, Homonnai Drugeth), de a legszorosabb kapcsolat ezen az ágon is a Báthoryakhoz fűzte.²¹ A Várday család ugyan nem a 16. század második felében élte fénykorát, de Kata apja és két fivére eredményesen működött közre a Tiszántúl katonai védelmének megszervezésében, és kiváló kapcsolatokkal rendelkeztek a bécsi udvarban is. Birtokállományuk főként a kisvárdai uradalomból állt, de a Telegdy családdal kötött házasságoknak köszönhetően a térség meghatározó szereplői voltak.²² A Báthory István halála előtti hatalmi viszonyokat jól jellemzi, hogy Várday Kata első férje, Telegdy Pál, a Tiszántúl tehető nemesi családjainak többségéhez hasonlóan, az országbíró szolgálatában állt.²³

A fiatalon megözvegyült Várday Katát a századfordulótól Báthory István vette a szárnyai alá. Az ő közbenjárásával ismerkedett meg, majd házasodott össze Nyáry Pállal. Sajnos részleteiben nem ismertek Báthory elképzelései a Várday–Nyáry házasságot illetően, de az országos hírvő katona (ekkor éppen váradi kapitány) beházasításával a Várday-örökség mellett feltehetően a Katára hagyott birtokok biztosítását is szeretne volna elérni a háborús időkben.

Nagyon érdekes szempontot vet fel a társadalmi mobilitás lehetőségeit vizsgálva az a tény, hogy a Habsburg uralkodóktól elsőként bárói rangot nyert Nyáry Lőrinc unokája, aki a család harmadik generációját képviselte a katonai pályán,

²⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) P 108 Az Esterházy család hercegi ágának levéltára, Repozitórium 25/B passim.

²¹ *Jankovics József – Köszeghy Péter*: Kisvárdai viszonyok – Telegdi Kata verses levele. In: MONOK-graphia Tanulmányok Monok István 60. születésnapjára. Szerk. Nyerges Judit – Verók Artila – Zvara Edina. Bp. 2016. 314–315. 1. családfa.

²² *Borbély Zoltán*: A kisvárdai Várday család. Acta Universitatis De Carolo Eszterházy Nominatae, Nova Series Tom. XLVI. Sectio Historiae. Eger 2019. 63–72.

²³ Erről Telegdy Pál feleségéhez írt levelei árulkodnak, amelyben az országbíró egyszerűen „úr”-ként szerepel. Ez a megnevezést igen gyakran használták Báthoryra mások is. MNL OL P 707 Zichy család zselői levéltára XXXII. Missiles (a továbbiakban: P 707) Nr. 10881–10913. 31. De nemcsak katonai és hivatali tekintetben számított az ecsedi udvar a térség centrumának, hanem a virágzó késő humanista irodalomnak is központja volt. Hasonló, bár anyagiak tekintetében nagyságrendekkel szerényebb lehetőségekkel rendelkező művelődési csomópontnak számított a várdai vár is.

szinte alig rendelkezett birtokokkal. Az igen népes család számos tagja csupán Hont vármegyei szűk birtokokon és a barancsi várhoz fűződő jogon osztozott, Pálnak pedig a Török Zsuzsanna kezével megszerzett diósgyőri, debreceni és pápai részbirtokok alkották a vagyonát. Az 1598. évi házősszeírásban mindössze 165 porta birtokosaként találkozunk vele, ami egy tehetősebb köznemesi vagyonnak felelt meg.²⁴ Ezek alapján tehát inkább a társadalmi kapcsolatrendszere és a katonai pályán szerzett érdemei alapján tekinthette alkalmas jelöltnek Báthory.

Végrendeletében azonban Báthory következetesen kizárta Nyáry Pált és gyermekeit is az ingatlanvagyon örökléséből, és csak Várday Kata gyermekei részére engedélyezte a birtokok öröklését. Ez a későbbiekben meghatározó lett a felsőmagyarországi birtokkoncentrációban, ugyanis Várday Kata 1629-ben bekövetkezett haláláig tartotta magát Báthory István végrendeletének feltételeihez.²⁵

A Várday-Báthory birtokokból álló gazdasági és a Nyáry névből származó társadalmi tőkét azonban mégis sikerült egyesíteni. Ez úgy történt, hogy Nyáry Pál első házasságából született fiához, Istvánhoz hozzáadták Várday Kata lányát, Telegdy Annát. Ezzel egyrészt a lány apai örökségét, vagyis a Bereg megyei szentmiklósi uradalomhoz fűződő jogait is sikerült a szűkebb családban tartani, másrészt pedig Nyáry Pál legkisebb fiát is birtokhoz tudták juttatni.²⁶ Egyetlen fiuk, Ferkó lehetett volna a család ezen ágának folytatója, ha a pestis el nem ragadja 1622-ben.²⁷

Volt azonban még egy örökös, Várday Kata és Nyáry Pál közös gyermeke, Krisztina, akit anyja kezdettől fogva a legfelsőbb főnemesi körökbe szánt és ennek megfelelően igyekezett szocializálni. Mint ismert, nem is okozott túlságosan nagy nehézséget főrangú kérést találni a korosztályában legjelentősebb hozományt ígérő Krisztina számára. Thurzó György nádor egyetlen fiával, Imrével kötött első, igen rövid házassága nemcsak a magyar főnemesség legfelső zárt körébe emelte be, hanem a Thurzók családi kapcsolatai révén a Habsburg Monarchia nemzetek feletti arisztokráciájába is.²⁸

²⁴ David Z.: Az 1598. évi i. m. 663.

²⁵ Felekezeti tekintetben azonban nem sikerült következetesnek maradnia, Báthory ugyanis szigorúan kikötötte, hogy csakis kálvinista személy birtokába kerülhet az örökség.

²⁶ Erről maga Nyáry Pál nyilatkozik Várday Katához írott levelében MNL OL P 707 Nr. 10743. Nyáry Pál levele Várday Katának. Prága, 1604. aug. 12. Nyáry Pálnak Török Zsuzsannától származó három gyermeke ekkor már családós volt. Nyáry Borbála első férje, Varkoch György révén partiumi és erdélyi rokonságot erősítette a családban, amelyet a Haller Györggyel kötött házassággal mélyített tovább. Nyáry Miklós szintén Erdélyből szerzett feleséget, Bánffy Judit személyében, az ifjabb Nyáry Pál pedig a gersei Pethő családba házasodott be Pethő Mária kezének elnyerésével.

²⁷ Szepsi Csombor Márton összes művei. Bev. Kovács Sándor Iván. Bp. 1968. 92–97.

²⁸ Pálffy G.: A Thurzó család a Magyar Királyság arisztokráciájában. Egy különleges arisztokrata família Magyarországon. Történelmi Szemle 53. (2011) 63–84.

Esterházy Miklós dinamikusan felfelé ívelő pályafutásának tehát egy újabb, igen komoly társadalmi elismerését jelentette, hogy 1624 nyarán feleségül vehette a nádori özvegyét, az ekkor még mindig csak húszéves Nyáry Krisztinát. Esterházy a Munkácson töltött évek során szervesen beilleszkedett abba a földrajzi és társadalmi közegbe, ahonnan felesége származott, így nemcsak az örökség mértékével, hanem a régió társadalmi viszonyrendszerével is tisztában volt. Előbbit kiválóan bizonyítja az, hogy anyósánál, Várday Katánál sikerült elérnie, hogy a végrendeletében egyértelműen leszögezze: kizárólag Nyáry Krisztina öröklí a teljes vagyont anyja halála után, az egyébként is gyermektelen Telegdy Anna és Nyáry István pedig 31 000 forint ellenében életük végéig a birtokban maradhatnak.²⁹

A társadalmi viszonyokat illetően már csak a nádori méltóságból fakadóan is érdemes volt tisztában lennie Esterházynek a Magyar Királyság hatalmi erőviszonyaival, de Felső-Magyarországon személyes ismeretség alapján is mérlegelni tudta ezeket, hogy a régió irányításában fontos pozíciókba az arra alkalmas személyeket segíthesse. A Bethlen Gábor halálát követő zűrzavaros helyzet tisztázására és a fejedelemnek átadott hét vármegye visszavételére személyesen vezetett hadjáratot 1631-ben, amelyről részletes jelentést készített az uralkodónak. Ebből elég pontosan tájékozódhatunk a nádor elképzelésiről és személyi politikájáról.³⁰

Esterházy meghatározó szerepét sógora, Nyáry István pályafutása kapcsán érdemes részletesebben vizsgálni. Ahogy arról az imént már volt szó, Nyáry István csekélyebb apai örökséggel rendelkezett birtokok tekintetében, viszont Telegdy Anna hozománya megeremtette a főúri élet anyagi feltételeit. A családi hagyományoknak megfelelően a katonai pályán igyekezett érvényesülni. Ott találjuk Forgách Zsigmond 1611-es sikertelen erdélyi hadjáratában, ahol Homonnai Drugeth György mellett részt vett Kolozsvár ostromában.³¹ A kudarcos hadjáratot követően, 1612-ben diósgyőri kapitányként címezi magát, de apjához hasonló kiemelkedő hadi érdemeiről nincs tudomásunk.³² Emellett politikailag sem mondható aktívnak. Részt vett ugyan közéleti eseményeken, de feleségéhez írt levelei alapján inkább a családi ügyek prókátorának tűnik, mintsem az országgyűlési viták hangadójának.³³

²⁹ Várdai Kata végrendeletének kivonata, 1628. febr. 6. MNL OL P 707 Fasc. 6. Nr. 2354.

³⁰ Esterházy Miklós nádor emlékirata az 1631. évi hadjáratról. Közli Pettkó Béla. Történelmi Tár 1884. 66–85.

³¹ MNL OL P 707 Nr. 10650. Nyáry István levele Várday Katának. Kolozsvár, 1611. júl. 22.

³² *Bessenyei József*: Diósgyőr birtoklástörténete 1522–1702. In: Miskolc története II. 1526-tól 1702-ig. Szerk. Tóth Péter – Szakály Ferenc. Miskolc 1998. 78–79.

³³ MNL OL P 707 Nr. 9663–9679. Nyáry István levelei Telegdy Annának Bethlen Gábor hadjárata alatti időszakban. A családi ügyek kettős természetűek: egyrészt a Melith Péterrel a kisvárdai vár birtoklásában több mint egy évtizede fennálló birtokvitát igyekezett megoldani Melith birtoklási

Komolyabb regionális pozíciókat csak érettebb férfi korában nyert el Bethlen Gábor hadjáratát követően. Szintén az apai tradíciók és felekezeti hovatartozás, valamint az erdélyi rokonság okán, a fejedelem elkötelezett támogatói között tarthatjuk számon, aki tiszántúli régióban több területen is Nyáryra támaszkodott a hatalma stabilizálása érdekében.³⁴ Egyrészt kállói kapitánnyá nevezte ki, ami Bethlen felső-magyarországi uralma alatt komolyabb katonai-stratégiai jelentőséggel nem bírt ugyan, de a hajdúk és vármegyei hadak ellenőrzésében fontos szerepet játszott.³⁵

A másik fontos előrelépés Nyáry István pályafutásában a Szabolcs vármegyei főispáni kinevezése, amit szintén Bethlen Gábornak köszönhet, de 1623-ban II. Ferdinánd is megerősítette a méltóságban.³⁶ Pályaképének meghatározó eseménye azonban 1624-ben következett be, amikor Esterházy Miklós felségül vette féltestvérét, Nyáry Krisztinát.

Pályafutása és társadalmi rangállásának növekedése Bethlen Gábor halálával vett jelentősebb lendületet, amikor a sógora fogott hozzá a felső-magyarországi viszonyok újrendezéséhez. 1631-ben megvált ugyan a kállói kapitányságtól, de még ugyanez év októberében királyi ajtónállómesterré nevezte ki az uralkodó, a következő évben pedig grófi rangemelésben részesült, ami Szabolcs megye örökös főispánságával egészült ki.³⁷ Ezzel Nyáry István nemcsak a felső-magyarországi, hanem az egész Magyar Királyság főnemesi társadalmának legfelső rétegébe került.

Az ünnepi eseményen Nyáry mellett Bécsben tartózkodó familiárisa a következőket írta: „legyen az Úr Istennek hála, császár urunknak őfelségének, oly respektusa volt az én kegyelmes uramra őnagyságára az perpetus Comességgel condonálta, mely őfelsége kegyelmes gratiáján, sok emberek csodálkoztak. Nagyságodnak is szinte úgy megadta az Gróffságot, s mint szinte annak őnagyságának [...] bizonynal írom nagyságodnak, kegyelmes asszonyom nagyságtok

jogainak érvénytelenítésével, másrészt pedig Nyáry Krisztina felől tájékoztatta folyamatosan családtagjait. Ez utóbbi kapcsán arról írt a legrészletesebben, hogy a különféle reprezentációs eseményeken féltestvére társadalmi presztízse mennyire érzékelhető.

³⁴ *Pálffy Géza*: A Bethlen-kutatás egy alig vizsgált kérdéséről: a magyar királysági rendek és az erdélyi fejedelem (1619–1622). In: Bethlen Gábor Képmása. Szerk. Pap Klára – Balogh Judit. Debrecen 2013. 147.

³⁵ *Koroknay Gyula*: Kállói Kapitányok. (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai III. Tanulmányok 13.) Nyíregyháza 2006. 54–61.

³⁶ MNL OL A 57 Magyar kancelláriai levéltár, A Magyar Királyi Kancellária regisztratúrája, Libri regii (a továbbiakban: A 57) VII. fol. 233–234.

³⁷ MNL OL A 57 VII. fol. 1069–1072. 1635-től Esterházy Miklóst váltotta Nyáry a beregi főispánságban is, ami halála után ismét a nádorhoz került. *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főispánjai 1526–1848. Bp. 1994. 67.

magát nem ismeri ki legyen nagy respektus vagyon (!) [...]”³⁸ Vagyis arra következtethetünk, hogy Nyáry István nem személyes ambíciói miatt jelentkezett be a frissen meghonosított grófi címért.

Ahogy a diploma sem csupán az ő érdemeit emeli ki, hanem Nyáry Lőrincről kezdve nagy vonalakban áttekinti a családtagok vitézi tetteit és az uralkodónak tett különféle szolgálatokat, egyértelművé téve, hogy a presztízsemelés a családnak szól, amelynek már Esterházy is oszlopos tagja volt ekkor.³⁹ Hogy a nádor közbenjárását sejtethetjük sógora pályafutásának háttérében, az 1640-ben elnyert felső-magyarországi főkapitányi kinevezése kapcsán nyer egyértelmű bizonyítást, ugyanis fennmaradt kettejük levelezése, amelyben Esterházy ecseteli, hogyan sikerült kijárnia Nyáry kinevezését.⁴⁰

Ez a befolyás azonban nemcsak a társadalmi rangemelkedésben és pályáívben látványos, hanem felekezeti téren is. Az Esterházy által képviselt politizálás egyik alapkövének számító katolikus megújulás az 1630-as években érte el a legjelentősebb sikereit Felső-Magyarországon is, amelynek Nyáry István 1636-os konverziója is egy fontos eredménye volt.⁴¹ A felekezeti elem azonban igen sajátosság szerepet játszott a régió nemességének életében, összehasonlítva az ország nyugati részeiben vagy a Monarchia más területein tapasztalhatókkal, de a további vizsgálatokban mindenképpen figyelembe kell venni a társadalmi mobilitás egyik fontos tényezőjeként.⁴²

A régió másik olyan famíliája, amely a korszakban az országos elithez tartozott, a Báthory-örökség kapcsán már szóba került Homonnai Drugeth család. Esetükben nem is annyira a mobilitás lehetőségeinek vizsgálata tűnik a legérdekesebbnek, tekintve, hogy az Anjouktól kezdve szerves részét alkották a régió és a teljes Magyar Királyság arisztokráciájának, hanem a család stratégiájának

³⁸ MNL OL P 707 Nr. 7397. Bogdány György familiáris Telegdy Annának. Bécs, 1632. jún. 28.

³⁹ Az Esterházyak Nyáry Krisztina által megkezdett családi naplójának végén található genealógia szintén igen részletekbe menően foglalkozik a Várday és Nyáry családok származásával. Véleményem szerint az Esterházy család presztízsteremtésében igen fontos szerepe volt Nyáry Krisztina felmenőinek és rokonságának. Lásd Az Esterházyak családi naplója. Közli Szilágyi István. Történelmi Tár 1888. 222–224.

⁴⁰ MNL OL P 707 Nr. 7556. A következő év nyarán már Esterházyknak arról kellett győzködnié sógorát, hogy ne mondjon le a főkapitányságról: Esterházy Miklós Nyáry Istvánnak. Sempte, 1641. jún. 2. MNL OL P 707 Fasc. 81. et NB, Nr. 7565.

⁴¹ *Litterae missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717)*. I. 1572–1636. Ed. István György Tóth. Bp.–Róma 1994. 745–747., 750–753.; *Galla Ferenc*: Ferences misszionáriusok Magyarországon: a Királyságban és Erdélyben a 17–18. században. S. a. r. Fazekas István. (Collectanea Vaticana Hungariae 1.) Bp.–Róma 2005. 75–78.

⁴² *István Fazekas*: Katholische Adelige jenseits der Theiß. Ein Beitrag zur ungarischen Adelsgeschichte zwischen 1550 und 1640. In: *Adel und Religion in der frühneuzeitlichen Habsburgermonarchie*. Hrsg. Katrin Keller – Petr Maťa – Martin Scheutz. Wien 2017. 43–61.

nyomon követése, amellyel megpróbáltak alkalmazkodni a 17. századra gyökerelesen megváltozott közeghez.

A Drugethek a Mohács utáni kaotikus időszakot, majd a Habsburg hatalom megszilárdulásának időszakát az országos politikától visszavonultan, családi konfliktusokba merülve élték át.⁴³ Birtokállományuk ugyan országos viszonylatban is a legnagyobbak közé tartozott, viszont Ung és Zemplén vármegyék északi, periférikus részeire terjedt ki.⁴⁴ Ezért a 17. század folyamán a család elsősorban a déli irányú terjeszkedésre koncentrált. Ebben az első fontos lépést Homonnai Drugeth György tette meg, aki 1610-től egyedüli örököse volt a család teljes birtokállományának.⁴⁵ Nádasdy Ferenc és Báthory Erzsébet kisebbik lánya, Katalin feleségül vételével több szempontból is előnyös házasságot sikerült kötnie. Az igen jól átgondolt párválasztással egyrészt egy fontos szállal bővült az a háló, amely a Homonnai Drugetheket a magyar arisztokrácia legbefolyásosabb családjaival kötötte össze, másrészt pedig felesége révén sikerült hozzájutnia a zempléni és abaúji Báthory-birtokok egy jelentős részéhez, amelyet hegyaljai szőlőkkel igyekezett gyarapítani.⁴⁶

Györgyhöz köthetjük a családi stratégia átformálását az addigi református erdélyi orientációról – amelynek elsősorban unokabátyja, Bálint az emblematisz figurája – a bécsi udvar irányába elkötelezett katolikus irányvonal felé.⁴⁷ Igen nagymértékben ennek köszönheti a pohárnokmesterei, majd 1618-tól az országbírói méltóság elnyerését.⁴⁸

Ez a végletekig lojális magatartás a választott felekezetet és a magyar királyt illetően, amely az ország nyugati részén vagy az osztrák és cseh területeken a legtöbb esetben előrelépést eredményezett, Felső-Magyarországon éppen ellenkező következményekkel járt. Az erdélyi fejedelmek sikeres hadjárata folytán

⁴³ *Borbély Zoltán*: A Homonnai Drugethek Felső-Magyarországon a 17. század első évtizedeiben. Doktori (PhD) értekezés. Eszterházy Károly Főiskola, Eger. 2015. 79–88.

⁴⁴ MNL OL E 156 Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Összeírások, Urbaria et conscriptiones (a továbbiakban: E 156) Fasc. 31. No. 4. „Urbarium Homonense 1631”. Az 1631-ben készült urbárium töredékesen fennmaradt állapotában is 242 oldalon keresztül sorolja a Homonnai uradalomhoz tartozó javakat, összesen 103 településen.

⁴⁵ *Borbély Zoltán*: Egy konvertita főúr Felső-Magyarországon: Homonnai Drugeth György. In: Rekatolizáció, ellenreformáció és katolikus megújulás Magyarországon. Szerk. Kónya Péter. Prešov 2013. 370–388.

⁴⁶ A család birtokállományáról és Homonnai Drugeth (III.) György szerzeményeiről részletesebben lásd *Borbély Z.*: A Homonnai Drugethek i. m. 153–158.

⁴⁷ Ennek egyik legjobban megragadható aspektusa a Bethlen Gábor elleni szervezkedésben játszott szerepe, lásd *Borbély Zoltán*: A Homonnai Drugeth György vezette Bethlen-ellenes mozgalom nemzetközi hátteréhez. In: Bethlen Erdélye, Erdély Bethlene. A Bethlen Gábor trónra lépésének 400. évfordulóján rendezett konferencia tanulmányai. Szerk. Dáné Veronka et al. Kolozsvár 2014. 295–309.

⁴⁸ <https://bit.ly/356Qn9g> (letöltés 2019. dec. 6.)

ugyanis előbb Bethlen Gábor, majd a Rákócziak befolyása érvényesült a régióban, ami a Drugethek számára súlyos következményekkel járt.

A nikolsburgi szerződés megkötésével a család elveszítette az Ung vármegyeen kívüli birtokait,⁴⁹ amit rögtön a szerződés ratifikálását követően II. Ferdinánd azzal igyekezett kárpótolni, hogy Drugeth György árvájának, az akkor tízéves Jánosnak grófi címet adományozott és pártfogásába vette.⁵⁰ A száműzetés éveit a fiatal gróf ugyan hasznosan töltötte, előbb a bécsi egyetemen tanulmányokat folytatva, majd Lipót főherceg udvarában kamarásként szolgálva.⁵¹ A presztízvesztéséget mégis jól mutatja, hogy a felesége egy horvát származású homo novus báró, Jakussith András egyik lánya, Anna lett. Testvére, az Esterházy Miklós gyámsága alá került Erzsébet sorsa meg inkább nyomatékositja ezt a tekintélyvesztést. Esterházy ugyanis Révay Lászlót szemelte ki számára hitvesül, aki azt leszámítva, hogy a nádor saját unokaöccse volt, egyszerű köznemesi származásával súlyos társadalmi presztízvesztéséget jelentett a grófkisasszonynak. A házasság megakadályozása érdekében maga Pázmány Péter járt közben az uralkodónál, próbálkozása azonban sikertelen maradt.⁵²

Homonnai Drugeth János pályafutása Bethlen Gábor halálát követően kezdett rendkívül gyorsan felívelni. A grófi címmel egy időben megkapott Ung megyei örökös főispáni méltóság mellé 1631-től Zemplén vármegye főispánságát is elnyerte. A teljes nagykorúságot épp hogy elérve, 1636-tól egészen haláláig (1645) szintén országbíró volt, mellette azonban már felső-magyarországi főkapitányként (1636–1640) kivette a részét az ország rész katonai igazgatásából is. Pályafutásában – apjához hasonlóan – az erdélyi fejedelem hadjárata okozott végzetes törést 1644-ben, majd a következő évben meg is halt.

Fiának, Györgynek azonban már nem sikerült megőriznie a család pozícióit, amiben a Rákócziak mellett apja korai halála is közrejátszott. Nagybátyja, Nádasdy Ferenc közbenjárásával Esterházy Miklós egyik lányát, Máriát vehette

⁴⁹ A nikolsburgi szerződés ugyan külön pontban rendelkezett a Drugeth javak visszaadásáról az időközben elhunyt főúr árvái számára, a homonnai és csicsvai birtokok azonban 1629-ig a fejedelem tulajdonában maradtak, amelyet kezdetben a tokaji tiszttartónak, majd a tiszántúli fejedelmi jószágok prefektusának rendelték alá. MNL OL E 270 Magyar kincstári levéltárak, a Szepesi Kamara Levéltára, Bethleniana, 1621. máj. 13.

⁵⁰ *Csizi I.*: Észrevételek i. m. 40–41.; *Fazekas István*: Homonnai Drugeth III. György (1580–1620) familiárisainak jegyzéke 1622-ből. Adalék Tállyai Pál pályájához. In: *Archivarium historicorumque magistra. Történeti tanulmányok Bak Borbála tanárnő 70. születésnapjára*. Szerk. Kádár Zsófia et al. Bp. 2013. 277–284.

⁵¹ *Fazekas István*: A Melith-fűk bécsi tanulmányai 1630–1631-ben. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk. Fodor Pál – Pálffy Géza – Tóth István György. Bp. 2002. 141.

⁵² *Horn Ildikó*: Nemesi árvák. In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon. „adott Isten hozzánk való szeretetéből... egy kis frauceimmercekét nekünk”*. Szerk. Péter Katalin. Bp. 1996. 63–64., 80.

ugyan feleségül, de ez már inkább a Drugeth família számára járt előnyökkel.⁵³ A 17. század második felében a család igyekezett megragadni minden lehetőséget a hanyatló tekintély megőrzésére – például Homonnai Bálint egyházi pályára bocsájtásával –, mégis egyre távolodott az országos elittől, amiben a demográfiai folyamatok is ellenük játszottak.

Találkozunk azonban olyan családokkal is Felső-Magyarországon, amelyek elkötelezett katolikusként generációról generációra egyre magasabbra jutottak a század folyamán a társadalmi hierarchiában és a hivatali pályán egyaránt, de jelentőségük inkább regionálisnak mondható.

Ilyen a Károlyi család, amely őseit a Kaplyon nemzetségből eredeztette, vagyis rokoni kapcsolatrendszere és birtokai már a 14. század óta a régióhoz kötötték a familiát.⁵⁴ Birtokállományuk Szatmár vármegyének az Ecsedi-láptól délre eső részén terült el Nagykároly központtal, amely a 16. század közepén még alig haladta meg a 150 porta nagyságot, de a század végén már 698 jobbágyházat írtak össze Károlyi Mihály özvegyének birtokaként.⁵⁵ Ezzel a régió legtehetősebb köznemesi családjai közé tartoztak, akik vagyoni tekintetben már alig maradtak el a bárói diplomával rendelkezőktől, vagyis gyakorlatilag a főnemességhez hasonló udvart tartottak és azokhoz hasonló életmódot folytattak.⁵⁶

Fontos különbség volt azonban, hogy a családi kapcsolatrendszerük a főnemességre jellemző országos érdekeltségeknél jóval szűkebb körű volt, de átszötte a felső-magyarországi régiót, sőt a partiumi és erdélyi nemességhez is több szálon kapcsolódott. Az idősebb Károlyi Mihály elsőként Horváth Katalint, majd az Abaúj és Ugocsa vármegyei érdekeltségű Perényi János lányát, Erzsébetet vette feleségül. Testvérei elsősorban a Szabolcsban és Szatmárban birtokos rozsályi Kun és Csaholy családokkal igyekeztek szorosabbra fűzni a kapcsolatokat, de a tágabb rokonsághoz tartoztak a Prépostváry, Becskey és Székely családok, vagyis a Tiszántúl legtehetősebb köznemesi családjai is.⁵⁷

⁵³ *Fejes Judit*: Az Esterházyak házassági politikája 1645 után. In: *Gyermek a kora újkori Magyarországon* i. m. 142–145.

⁵⁴ *Éble Károly*: A nagykárolyi gróf Károlyi család leszármazása a leányági ivadékok feltüntetésével. Bp. 1913.

⁵⁵ Mindezt úgy, hogy Károlyi Mihály jelentősebb birtokokat nem szerzett. A két összeírás adóalapjának eltérő értelmezése mellett Nagykároly mezőváros lakossága duzzadt fel a század végére. *Maksai Ferenc*: Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén II. Bp. 1990. 748.; *Dávid Z.*: Házösszeírás i. m. 429–430.; *Károlyi László*: A Nagy-Károlyi Károlyi család összes jószágainak birtoklási története. Első kötet. Bp. 1911. 1–45.

⁵⁶ Károlyi Fruzsina végrendeletében részletesen számot vet ingóságairól is, ami erről tanúskodik. Lásd erre *A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára 1491–1600*. III. S. a. r. Géresi Kálmán. Bp. 1885. 415–423.

⁵⁷ *Éble K.*: Károlyi család leszármazása i. m. 33–38.

A következő generációban azonban már feltűnik az országos elitehhez tartozó vagy erősen afelé tendáló rokonság. Az ifjabb Mihály felesége Segnnyei Borbála lett, akinek felmenői katonai szolgálat révén szereztek ismertséget a nevüknek és szerényebb birtokállományt. Apja, Segnnyey Miklós, Bocskai kassai kapitánya volt, akit a fejedelem bárói rangra is emelt, uralkodói megerősítése azonban nem ismert, vagy nem történt meg.⁵⁸ Anyai nagyapja pedig Balázdszéki István egri hadnagy, a korszak egyik jól ismert katonája volt.⁵⁹ Az esküvőre Mihály bárói rangemelése után két évvel került sor.

Két lánytestvérének a házasságai azonban már az egyre gyarapodó társadalmi tőkére engednek következtetni. Zsuzsanna első férje gyimesi Forgách László, aki a család bárói vonalának ugyan csak távolabbi rokona volt, de második férje Munkács frissen bárósított urának, Esterházy Miklósnak a testvére, Pál lett.⁶⁰ A fiatalabb Károlyi lány, Fruzsina pedig az erdélyi arisztokráciához tartozó losonczy Bánffy Mihályhoz ment feleségül. A család rokoni kapcsolatrendszere tehát a birtokok elhelyezkedéséhez kiválóan alkalmazkodó kettős irányultságot mutat, vagyis a királysági elit mellett Erdély felé is igyekeztek erősíteni a kapcsolatokat, amelyeket azután minden kétséget kizáróan a család távolabbi ágához tartozó Zsuzsanna és testvére, Katalin házasságai szilárdítottak meg döntő módon. A korán megárvult lányok Károlyi Mihály és Perényi Erzsébet gyámsága alá kerültek, a kiházasításukról pedig már az ifjabb Károlyi Mihály gondoskodott a Bocskai-felkelés kellős közepén. A lányok hozományát is ő adatta ki 1606 folyamán férjeiknek, Bethlen Gábornak és Bánffy Istvánnak.⁶¹ Míg Zsuzsanna élete végéig az erdélyi fejedelem hitvese maradt, addig Katalin Rhédey Ferenc váradi kapitány, majd az idősebb Bethlen István felesége lett. Vagyis az 1620-as években az erdélyi elit legfelső rétege számára jelentett előnyös házasságot egy Károlyi lány.

A rokonság tehát fontos volt, de még korántsem bírt sorsdöntő jelentőséggel Károlyi Mihály 1609 decemberében elnyert bárói rangemelésekor. Sokkal jelentősebbnek tekinthetjük az ifjú Károlyi Bécsben töltött éveit, mikor is apja halálát követően (1595) két éven keresztül Mátyás főherceg udvarában pohárnokként szolgált.⁶² Komolyabb érdemeket azonban nem olvashatunk a bárói diplomájá-

⁵⁸ A Nagy-Károlyi gróf Károlyi család oklevéltára 1600–1700. IV. S. a. r. Géresi Kálmán. Bp. 1887. (a továbbiakban: KO. IV.) 15–20.

⁵⁹ *Takáts Sándor*: Régi magyar kapitányok és generálisok. Bp. É. n. [1928] 195–226.

⁶⁰ Esterházy Pál, valamint másik két testvére, Dániel és Gábor, 1619-ben maguk is bárói rangemelésben részesültek.

⁶¹ KO. IV. 21. Bethlen Gábor levele Károlyi Mihályhoz. Hunyad, 1606. máj. 5.; Uo. 25–28. Károlyi Fruzsina kelengyéjének átadásáról készült leltár, 1606. jún. 25.

⁶² Erről számol be végrendeletében: KO. IV. 204. Károlyi Mihály végrendelete, 1626. jún. 29.

ban, így rangemelésének okait célszerű a tágabb történelmi helyzetbe ágyazva értelmezni.⁶³

Emiatt érdemes ismét visszakanyarodnunk ecsedi Báthory István országbíróhoz, a Tiszántúl megkérdőjelezhetetlen tekintélyéhez. Halálát követően szinte hatalmi vákuum keletkezett a régióban, amely a Bocskai-felkelés lezárása után vált igazán érzékelhetővé. A terület katonai biztosításáért felelős szatmári főkapitányi tisztségbe ekkor már a magyar származású és II. Mátyás bizalmát élvező Dóczy András került, a kassai főkapitány pedig Forgách Zsigmond lett, de a bécsi kormányzat a helyi társadalmi viszonyokban is igyekezett a maga számára kedvező irányba lendíteni a folyamatokat. Vagyis Károlyi Mihály beemelése az örökös főrendek közé az udvar tudatos társadalmpolitikájának tudható be, amely a régió legjelentősebb családjainak megnyerését célozta, ezáltal stabilizálva a térséget.

Azt, hogy Károlyi szerepe a későbbiekben a rokoni körének köszönhetően mennyire értékelődik fel, ekkor még valószínűleg nem lehetett előre látni. A család egyetlen férfi tagjaként azonban társadalmi presztízse vitathatatlan volt. Az 1618-ban a nagykárolyi birtokközpontjában folytatott tárgyalásokon már az uralkodót képviselte Bethlennel szemben.⁶⁴ A fejedelem támadását követően azonban értelemszerűen az ő táborában találjuk, mint egyik bizalmas hívét, aki Károlyi Zsuzsanna halálát követően is Bethlen belső köreihez tartozott.⁶⁵ Ekkor kapta meg a szatmári főispánságot is, amely a családban az első ilyen méltóság volt. Károlyi tagja volt annak az erdélyi elitet felvonultató reprezentatív küldöttségnek is, amely Brandenburgi Katalint kísérte Kassára.⁶⁶ 1626 júliusában, 41 éves korában bekövetkezett halálakor három kiskorú fiút és egy lányt hagyott hátra. Közülük Ádám és László az apjánál már valamivel komolyabb katonai-hivatalt karriert futott be a század második felében, a nagy kiugró azonban csak unokája, Károlyi Sándor lett.⁶⁷

Nagyon jól mutatja Károlyi stratégiájának kettősségét az is, hogy a Bethlennel ápolt jó viszony ellenére, 1614-ben áttért a katolikus hitre, majd a református fejedelem uralma alatt 1626-ban kelt végrendeletében szigorúan meghagyta, hogy „az én gyermekimet mindenek felett az nagy isten félelmébe,

⁶³ MNL OL P 392 Károlyi levéltár, Károlyi család nemzeti levéltára, Károlyi család, Törzsanyag Lad. 5. No. 22. Bárói diploma eredeti példánya 1609. dec. 11.

⁶⁴ KO. IV. 144–145. II. Mátyás tárgyalóbiztosi kinevezése Károlyi Mihály részére. Bécs, 1618. dec. 4.

⁶⁵ Ennek részleteiről az 1620-as években Melith Péterhez írott szép számú leveleiből értesülhetünk: MNL OL P 707. Nr. 4305–4418.

⁶⁶ Károlyi Mihály kassai élményeiről több levelében is beszámolt Melith Péternek: MNL OL P 707 Nr. 4410., 4414–4415. Magáról a házasságról lásd *Kármán Gábor*: Egy diplomáciai zsákutca: Bethlen Gábor házasságkötése Brandenburgi Katalinnal. *Aetas* 30. (2015) 3. sz. 9–36.

⁶⁷ *Kovács Ágnes*: Károlyi Sándor. Bp. 1988.

az igaz catholica religióban – mely kivől nincs idvösség – neveljék”.⁶⁸ A katolikus felekezet iránti elkötelezettség, amely a Magyar Királyságban egyre inkább a sikeres érvényesülés feltételévé vált ekkora, más környékbeli tehetős köznemesi és főnemesi család esetében is tetten érhető. A Károlyi végakarataának megfelelően katolikus iskolába küldött gyerekek közül Ádám egész biztosan a bécsi jezsuita gimnáziumban folytatta tanulmányait, ahol az 1620-as évek végén a Barkóczy, a Pethő és a Melith fiúk is tanultak.⁶⁹

Ez utóbbiak ráadásul közvetlen birtokszomszédai voltak, akik szintén Károlyi Mihály bárói címszerzésével egy időben stabilizálták a pozíciójukat a mágnások között. A család Horvátországból származott, ahonnan Fráter György rokonaként érkeztek az ország keleti részébe. Itt a Csaholy örökség egy jelentős részének megszerzésével viszonylag komoly birtokállományra tettek szert nem sokkal az átköltözés után.⁷⁰

Az erdélyi kincstartó mellett katonai érdemeket szerzett Melith György mindhárom fia más-más módon kereste az érvényesülési lehetőségeket a 16. század második felében. István a Szepesi Kamara elnökeként (1585–1592) futott be hivatali pályát és kamatoztatta kimagasló humanista műveltségét. Pál Szatmáron teljesített igen eredményes lovaskatonai szolgálatot, ugyanis az 1603. évi országgyűlésre meghívottak listáján már a mágnások között találjuk a nevét.⁷¹ A Szabolcs vármegyei birtokaik, amelyek javarészt Csenger körül koncentráálódtak, és már az 1598. évi összeírásban is 453 jobbágyházat tettek ki, Pál idősebb fiának a házassága révén gyarapodtak jelentősebb mértékben.

Melith Péter ugyanis Szokoly Erzsébetet vette felségül alighanem igen kalandos körülmények között.⁷² Ezzel nemcsak a Várday-örökségben szerzett érdekeltségeket, hanem a szó szoros értelmében beházasodott az elitbe, ugyanis felségével Várdára költöztek, közvetlenül Várday Katáékkal egy fedél alá.⁷³ Ez a

⁶⁸ KO. IV. 205–207. Mindennek ellenére testvére gyermekét, Bánffy Gyurkót rendkívül készségesen ajánlotta be Rákóczi Györgynél a sárospataki református kollégiumba: MN OL E 190 Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara Archivuma, Családi és személyi fondok, Archivum familiae Rákóczi, 2. d. No. 470. Károlyi Mihály Rákóczi Györgynek, 1625. dec. 15.

⁶⁹ *Fazekas I.*: A Melith-fiúk i. m. 140–148.

⁷⁰ *Petrichevich Horváth Emil*: Az utolsó Csaholyak. Turul 53. (1939) 73–77.

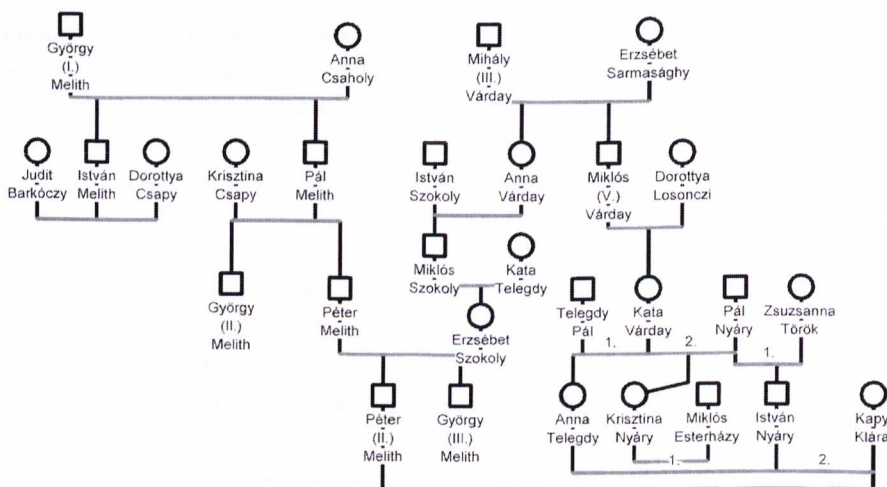
⁷¹ <https://bit.ly/2Pw1jq8> (letöltés 2019. dec. 6.). A rangemelés pontos ideje és a diploma szövege azonban ismeretlen.

⁷² Szokoly Erzsébet Várday Anna és Szokoly Miklós lánya, vagyis Várday Kata unokatestvére volt, akít Nyáry Istvánhoz terveztek feleségül adni. Melith felbukkanása azonban keresztülhúzta Nyáryék számításait, Szokoly Erzsébet örökségével kapcsolatban is. „az Zokoly lányát édes Katám mindenképpen édesítsd hozzád, mind ígéretteddel s mindenképpen. Megmondhatod, hogy külön embert adunk mi neki az bolond Melithnél. Az kik körülötte vannak is mind adományal, s mind ígérettel ajánljad magadat [...]”. MNL OL P 707 Nr. 10729. Nyáry Pál levele Várday Katához. llava, 1601. ápr. 13.

⁷³ Az együttélés azonban közel sem volt felhőtlen. Várday Kata minden lehetséges eszközt megragadva élete végéig vissza akarta szerezni Melith kisvárdai birtokrészét. Ebbe a fizikai erőszak is beletartozik,

nagyasszony életében igencsak konfliktusokkal terhelt együttélés 1629 után szinte meghitt családi viszonyra szelődött Nyáry István és Melithék között, olyannyira, hogy az ifjabb Melith Péter feleségül is vette a gróf halála után annak második feleségét, Kapy Klárát. (1. ábra)

1. ábra Várday–Nyáry–Melith családfa

Az idősebb Melith Péter pályafutása, Károlyihoz hasonlóan, szintén Bécsben vette kezdetét, Mátyás főherceg udvarában, de komolyabb szerephez ő is csak Bethlen halálát követően jutott. Pályafutása csúcsán tíz éven keresztül szatmári kapitány volt (1633–1643), ami a tiszántúli területek irányításában a legfontosabb kulcspozíciónak tekinthető.⁷⁴ A család még további három generációt élt meg, amelyek sikeresen meg tudták őrizni ezt a regionális vezető szerepet, változó sikerrel érvényesítve a katolikus megújulás és a bécsi udvar felé elkötelezett politikát.

A Bocskai-felkelés lezárását követően azonban nemcsak a tiszántúli területeken, hanem egész Felső-Magyarországon érzékelhető átrendeződés vette

ugyanis két alkalommal is kizárta Szokoly Erzsébetet és Melith Pétert a várból. *Simon Zoltán*: A kisvárdai vár inventáriuma. Adalékok a kisvárdai vár történetéhez és helyrajzához. Kisvárdai vár 2008. 23–24. A kisvárdai vár építészeti rekonstrukciójának köszönhetően nemcsak a társadalmi terét ismerjük ennek a konfliktusokkal terhelt együttélésnek, hanem az épített közegét is.

⁷⁴ *Pálffy Géza*: Kerületi és végvidéki főkapitányok és főkapitány-helyettesek Magyarországon a 16–17. században. Minta egy készülő főkapitányi archontológiai és „életrajzi lexikonból”. *Történelmi Szemle* 39. (1997) 285.

kezdetét az elitben, amelynek feltételeit a bécsi szerződés (és a két említett főúr, Báthory István és Dobó Ferenc halála) teremtette meg. A magyar nemesi társadalom belső rekrutációs folyamatai mellett igen jól kitapinthatók a kormányzat koordinációs szándékai is.

Érdeemes fölvetni a lehetőségét annak, hogy az örökös főrendiséget szentesítő 1608. évi 1. tc. után az uralkodó az addiginál is tudatosabb módon fogott hozzá az elit formálásához. A Werbőczy által megfogalmazott magánjog ugyan kötötte a kezét, így nem gyakorolhatott olyan mértékű befolyást a nemesi társadalomra, mint ahogyan azt Alsó- és Felső-Ausztriában vagy később a Cseh Királyságban módjában állt, de azáltal, hogy viszonylag nagy önállósága volt személyeket és családokat beemelni az örökös főrendek közé, az országgyűlési erőviszonyokba közvetett módon is be tudott avatkozni. Az örökös tartományokban éppen ebben az időszakban sikerült hasonló módszerekkel fokozatosan megtörni a protestáns nemesség politikai jelentőségét.⁷⁵

Nem sokkal a bécsi szerződés megkötését követően kapott formális megerősítést Alaghy Ferenc is, aki Abaúj és Zemplén vármegyékben fekvő birtokai, valamint a Mágóchy és Rákóczi családokhoz fűződő szoros rokoni kapcsolatai révén már egyébként is jó ideje a felső-magyarországi elit szerves részéhez tartozott.⁷⁶ 1607-ben kelt bárói diplomájában a Bocskai-felkelés lezárásában teljesített szolgálatát említik.⁷⁷ Ezt követően szintén aktívan közreműködött Rudolf lemondatásában és II. Mátyás trónra kerülésében, amit a frissen megkoronázott uralkodó királyi tanácsosi címmel jutalmazott 1609-ben.⁷⁸ Alaghy Ferenc azonban már viszonylag idős korban jutott pályafutása csúcspontjára és két házassága ellenére (Sebessy Fruzsina és Prépostváry Sára) nem volt egyenes ági örököse. Viszont nála nevelkedett unokaöccse, Menyhért, aki az olműtzi jezsuita kollégiumban folytatott tanulmányai után Thurzó György nádor mellé került.⁷⁹

Nagybátyja halála után fél évvel, 1613 áprilisában történt bárói rangemelését követően Alaghy Menyhért pályafutása szinte töretlen ívű, emelkedő tendenciát mutat. A magyar királyság társadalmi hierarchiájában történt előrelépését mutatja, hogy Erdődy Annát vehette feleségül, ezzel egyértelműen csatlakozva az

⁷⁵ MacHardy, K.: *The Rise of Absolutism* i. m. 407–438.; *Mařa, P.*: Svět české aristokracie i. m. 52–76.

⁷⁶ *Borbély Zoltán*: A végvárendszert kiépítésének társadalmi hatásai Felső-Magyarországon i. m.

⁷⁷ MNL OL A 57 5. k. 825.

⁷⁸ *Illésy János*: A Mikófalvi Bekény család leszármazása és története. Bp. 1902. 81.

⁷⁹ *Az Olmüczben tanult magyarok 1590–1664*. Közli Hellebrandt Árpád. *Történelmi Tár* 1888. 200.; *Illésy J.*: A Mikófalvi Bekény i. m. 85–86.; *Varga Júlia*: Magyarországi diákok a Habsburg Birodalom kisebb egyetemlein és akadémiáin 1560–1789. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 12.) Bp. 2004. 191.

országos elithez, ami 1616-ban királyi tanácsosi kinevezésével, majd 1618-ban a királyi ajtónállómesteri méltóság elnyerésével vált mindenki számára egyértelművé.⁸⁰

Személye azonban a régió legmegbízhatóbb katolikus mágnásaként Bethlen Gábor hadjárata, majd felső-magyarországi uralma idején vált igazán jelentőssé. Alaghy 1622-től Zemplén vármegye főispánja lett, 1625-ben pedig ő nyerte el a nádori méltóságba emelkedő Esterházy Miklós után az országbírói hivatalt, amit hagyományosan az ország keleti részének legbefolyásosabb arisztokratái viseltek. Bethlen halálát követően pedig leginkább ő vezényelte le a hét vármegye visszacsatolását, felső-magyarországi főkapitányi tisztségében. 1631-ben bekövetkezett halálakor nem volt fiú örököse, így a kamara számba vette birtokait, mielőtt több rokon család kezén oszlott volna szét. Ebből tudjuk, hogy az Alaghy birtokok két nagyobb központ köré szerveződtek. Az egyik központ a regéci vár volt, amelyhez első sorban hegyaljai mezővárosok (Szántó, Tály, Mád) tartoztak, kereken egy tucat faluval.⁸¹ A másik központ a pácini kastély, amelynek az építését még nagybátyja, Alaghy Ferenc kezdte meg.⁸² Ehhez Pácini és Karcsa mellett néhány környező falu részbirtoka tartozott, de sokkal jelentősebbek voltak a 104 000 forint értékűre becsült szőlők a Hegyalja keleti részén.⁸³ Ennek alapján joggal feltételezhetjük, hogy a főúri életformát alapvetően a hegyaljai szőlőtermelés és borkereskedelem hasznából tudta fedezni az országbíró.

A köznemesi társadalom alsóbb rétegeiből történő kiugrás egy igen jellemző, szinte késő középkori elemeket megjelenítő esete a hetesi Pethe család felemelkedése az arisztokráciába. A Pethe László kassai főkapitány-helyettes számára kiállított bárói diploma szintén egy családi munkamegosztás eredménye volt. László a tizenöt éves háború elején 50 lovas hadnagyként szolgált Felső-Magyarországon Christoph Teuffenbach irányítása alatt, majd egy saját költségén felállított és fenntartott egységgel részt vett az erdélyi hadjáratban Giorgio Basta mellett már mint felső-magyarországi főkapitány-helyettes.⁸⁴

⁸⁰ Szabó András: *Repubblica litteraria. Irodalmi- és művelődéstörténeti tanulmányok a humanizmus korából.* (Régi Magyar Könyvtár. Tanulmányok 2.) Bp. 1999. 56–57.

⁸¹ Erdődy Anna ugyan szerette volna megtartani a birtokokat, de próbálkozásai nem jártak sikerrel. Regécet egy időre Esterházy Miklósnak sikerült megszereznie az 1631. évi hadjárat költségeinek fedezetül, de a hozzá tartozó birtokok többfelé oszlottak, ahogy a hegyaljai szőlők is. A pácini kastély Segnyei Sándor birtokába került. ÖStA FHKA HFU r. Nr. 151. Konv. 1635. márc. 6. fol. 117–118.; 122. Esterházy Miklós kérvénye II. Ferdinándhoz Regéc ügyében. Sopron, 1634. dec. 14.

⁸² Szabó A.: *Repubblica* i. m. 12.

⁸³ „Brevi extractus bonorum Illustrissimi quondam Domini Comitis Melchioris Alaghy” ÖStA FHKA HFU r. Nr. 144. Konv. 1631. júl. 26. fol. 296–297.

⁸⁴ ÖStA FHKA HFU r. Nr. 96. Konv. 1608. okt. 3. Fol. 11–13. Erich Lassota jelentése Mátyás főhercegnek a Pethe által adott különféle támogatásokról. Kassa, 1607. jan. 27.

A rangemelésben azonban legalább akkora mértékben közrejátszottak bátyja, Pethe Márton érdemei is, aki kiemelkedő egyházi pályafutása csúcán kalocsai érsek volt, emellett azonban királyi tanácsosként, magyar királyi kancellárként, élete végén pedig királyi helytartóként szolgált 1605. október 3-án bekövetkezett haláláig.⁸⁵ László, testvére halála után nem egészen egy évvel, 1606. szeptember 22-én királyi tanácsosi kinevezést kapott, majd két nappal később bárói rangemelésben részesült.⁸⁶

A főként Gömör, Torna és Zemplén vármegyei birtokokkal rendelkező Pethe feleségei, Perényi Margit és Kapy Anna révén a régió számos vezető családjával is rokoni kapcsolatokat ápolt. A Bocskai halála utáni konszolidációs időszakban fontos szerepet játszott a kassai magyar mezei hadak főkapitányaként.⁸⁷ A pályafutása domináns katonai jellegét tekintve kissé meglepőnek tűnik, hogy 1612-től egészen haláláig (1617) a Magyar Kamara elnöke volt, 1615-től pedig az Istvánffy Miklós halálával megürült ajtónállómesteri posztot is elnyerte.⁸⁸ A család birtokállománya azonban számottevő módon nem növekedett a bárói címszerzést követően sem. Pethe László legnagyobb sikere ezen a téren Szádvár megszerzése volt, aminek a tornai főispánságot is köszönhetette. A századforduló körül több birtokos kezén is megfordult várta a Rákóczi család is igényt tartott, feltehetően ennek köszönhetően lett Rákóczi Pál, a későbbi országbíró felesége Pethe Anna.⁸⁹

A Pethe család a bárói címszerzését tehát alapvetően a katonai és egyházi pályán szerzett évtizedes érdemeinek köszönhetette, de a rangemelés időpontja arra enged következtetni, hogy a rendi polgárháború lezárását követően a Mátyás főherceg által vezetett, kompromisszumra hajló kormányzat ekkoriban jelölte ki a preferenciáit a társadalmpolitika irányát illetően is.

Az 1610-es évek elején találkozhatunk a felső-magyarországi régióban elsőként olyan esettel is, amikor a királyi kegy döntő mértékben a hivatali pályán tett szolgálatainak köszönhetően emelt be valakit a mágnások közé. Ugyan már Melith István is kamarai szolgálataival segítette hozzá családját a bárói ranghoz, azonban a nemesség túlnyomó többségének a szemében a rendi igazgatástól teljes mértékben független kamarai szervezet mégis szálkát jelentett. A Bocskai-felkelés után újjászervezett „szepesi adminisztráció” szervezeti kereteit tekintve

⁸⁵ Pethe Márton pályafutásáról lásd *Mikó Árpád – Pálffy Géza*: A pozsonyi Szent-Márton templom késő reneszánsz és korai barokk síremlékei. *Művészettörténeti Értesítő* 51. (2002) 1–2. sz. 148–149.

⁸⁶ MNL OL A 57 5. k. 794–796.

⁸⁷ *Benda Kálmán*: A királyi Magyarország tiszti címtára 1607–1608. *Levéltári Közlemények* 43. (1972) 274.

⁸⁸ *Fallenbüchl Zoltán*: A Magyar Kamara tiszviselői a XVII. században. *Levéltári Közlemények* 39. (1968) 251.

⁸⁹ *Détsy Mihály*: Egy ismeretlen magyar vár – Szádvár. In: A Hermann Ottó Múzeum Évkönyve VIII. Szerk. Komáromy József. Miskolc 1969. 147–148.

ugyan szinte teljesen megegyezett az elődjével, az irányítása azonban nagyrészt a helytartói szerepkört is betöltő nádor kezébe került.⁹⁰ Ez a kompromisszumos megoldás alighanem tükröződik a hivatal személyi összetételében is, vagyis a helyi nemesség elitjét volt célszerű bevonni az adminisztráció irányításába.

II. Mátyás 1612 decemberében adományozott bárói címet Daróczy Ferencnek, a következő év áprilisában pedig a Szepesi Kamara elnökévé nevezték ki.⁹¹ Daróczy addigi pályafutása alapján mind az udvar, mind pedig a felső-magyarországi nemesség számára elfogadható személy volt a pozícióra.

A századfordulót megelőzően Daróczy tehetős köznemesi vagyont kitevő 97 jobbagyháztartással rendelkezett – főként Bereg és Ung vármegyékben, és ide kapcsolta kiterjedt rokonsága is. A család református volta ellenére az 1580-as évek végén a bécsi jezsuitáknál tanult és át is tért a katolikus hitre.⁹² Felső-Magyarországra visszatérve nagy valószínűséggel Dobó Ferenc mellett szolgált Sárospatakon, de szintén igen aktív szerepet játszott a vármegyei és regionális közéletben.⁹³ A főúr halálát követően is a család ügyei körül tevékenykedett. 1602 őszén az örökség kapcsán egyre terebélyesedő vizsgálatban az örökös, Perényi Zsófia ügyvédjeként védelmezi a Dobó-hagyatékot a kamara embereivel szemben.⁹⁴

Alig másfél évvel később, 1604 februárjában azonban már Giorgio Basta mellett az erdélyi kormányzatban találjuk.⁹⁵ Daróczy Ferencet erdélyi alkancellárrá nevezték ki, amiben a kétségbevonhatatlan adminisztrációs tehetsége mellett igen fontos tényező volt az is, hogy Daróczy Zsófia férje, Zólyomi Miklós nem sokkal korábban halt meg. Az árva Zólyomi Dávid és Erzsébet gyámságával Székelyhíd vára és sógora katonai kötelezettségei is Daróczy Ferencre szálltak, emiatt érdemes lehetett egy magas (és viszonylag jól jövedelmező) pozícióval érdekeltté tenni Erdély központi kormányzatában.⁹⁶

⁹⁰ *Szűcs Jenő*: A szepesi kamara levéltára, 1567–1813. Bp. 1990. 59–61.

⁹¹ Rangemelésére: <https://bit.ly/2Rzb2P3>, letöltés 2019. dec. 6. Kinevezése a Szepesi Kamara prefektusává: ÖStA FHKA HFU r. Nr. 103. Konv. 1613. ápr. 20. fol. 216. Másfél héttel korábban Pethe László kapott felszólítást az Udvari Kamarától, hogy tárgyaljon Daróczyval a prefektusság elvállalása érdekében: ÖStA FHKA HFU r. Nr. 103. Konv. 1613. ápr. 11. fol. 150.

⁹² *Lukács László – Molnár Antal*: A homonnai jezsuita kollégium (1615–1619). In: *Művelődési törekvések a kora újkorban. Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére*. Szerk. Balázs Mihály et al. (Adattár a XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 35.) Szeged 1997. 358.

⁹³ Minderre egy távolabbi rokonához, Kereky Ferenchez írott levelei alapján következtethetünk: MNL OL P 707 Nr. 1652–1672.

⁹⁴ ÖStA FHKA HFU r. Nr. 74. Konv. 1602. okt. 25. fol. 182–190. Daróczy Ferenc beadványai az Udvari Kamarához a Dobó birtokok ügyében.

⁹⁵ *Meinolf Arens*: Habsburg und Siebenbürgen. 1600–1605. *Gewaltsame Eingliederungsversuche eines ostmitteleuropäischen Fürstentums in einen frühabsolutistischen Reichverband*. (Studia Transylvanica 27.) Köln–Weimar–Wien 2001. 195.

⁹⁶ A részletek pontosan nem ismertek, de Zólyomi Miklós 100 lovas és 50 gyalogos katona kiállításával tartozott a királynak, amit feltehetően halálával sem szerettek volna veszni hagnyi. Ennek

A Bocskai-felkelés alatt és az azt követő időszakban nincs sok adatunk a tevékenységéről, de 1608 márciusában, a nem sokkal korábban meghalt Dobó-örökös, Székely Jakab néhány birtokára kért adományt. A kérvényben megemlíti a hajdúk gyűjtésével kapcsolatos nehézségeket, amiből talán arra következtethetünk, hogy aktív szervezője volt a II. Mátyást trónra juttató mozgalomnak is.⁹⁷

Daróczy Ferenc bárói rangemelését tehát szintén ama kompromisszumos politika eredményének tekinthetjük, amelyben az uralkodó olyan személyekből formált elittel töltötte fel a vezető pozíciókat, akiknek a társadalmi elfogadottsága is konszolidálta a kormányzati rendszert.

A szepesi kamarai szolgálattal állt összefüggésben az Orllé család bárói rangemelése is, bár kissé eltérő színezettel. Daróczyhoz hasonlóan Orllé Miklós is a hivatali pályán kereste az érvényesülést előbb a Pethő család szolgálatában, majd a Szepesi Kamara tanácsosaként.⁹⁸ Ilyen minőségében a századforduló számos hűtlenségi perében is közreműködött, aminek köszönhetően nem élvezett különösebb népszerűséget Felső-Magyarországon. Lemondását követően kamarai tanácsos kollégája, Hosszútóthy István özvegyét, Zay Magdolnát feleségül véve távozott is a régióból Liptó-Újvárra.⁹⁹

Sikerült viszont Orllénak megszereznie Putnok várát.¹⁰⁰ Fiai számára ez utóbbi eredményezte a bárói címet, bár bécsi tanulmányaik és udvari szolgálataik is bizonyára szintén közrejátszottak.¹⁰¹ Orllé János az 1610-as évek elejétől az egyébként nem túl jelentős végvár kapitányaként szerzett tekintélyt a helyi társadalomban. Putnok azonban a nikolsburgi szerződés megkötését követően felértékelődött, miután Bethlen birtokába kerültek Felső-Magyarország legjelentősebb várai. Az országrészben gyakorlatilag Putnok és Szendrő maradt a magyar király fennhatósága alatt. Orllé István putnoki kapitány és testvére, a bécsi udvarban szolgáló János bárói rangemelésüket (1622) kimondottan annak köszönhették, hogy Bethlen támadása során mindvégig az uralkodó hűségén maradtak.¹⁰²

Ugyanerre hivatkozva került be a mágnások sorába 1622-ben Mórícz Márton szendrői kapitány, aki a harcokban elszenvedett veszteségei enyhítésére a bárói

érdekében Erdély alkancellárjává nevezte ki az Udvari Kamara, amiről 1604. február 4-én tájékoztatták a Titkos Tanácsot. ÖStA FHKA HFU r. Nr. 82. Konv. 1604. febr. 6. fol. 160–161.

⁹⁷ ÖStA FHKA HFU r. Nr. 95. Konv. 1608. ápr. 19. fol. 70–73. Daróczy Ferenc kérvénye Mátyás főherceg felé, 1608. ápr. 19.

⁹⁸ *Thaly Kálmán*: A b. Orlay és gr. Serényi család. Századok 32. (1898) 203–204.

⁹⁹ Uo. 207.

¹⁰⁰ *Sárközy Sebestyén*: Egy eltűnt gömöri végvár: Putnok. In: „Gondolják, látják az várnak nagy voltát...” Tanulmányok a 80 éves Nováki Gyula tiszteletére. Szerk. Kovács Gyöngyi – Miklós Zsuzsa. Bp. 2006. 269.

¹⁰¹ *Thaly K.*: A b. Orlay i. m. 207.

¹⁰² Uo. 208–209.

cím mellett megkapta a tornai várat és a hozzá tartozó uradalmat.¹⁰³ Monoky Miklós már birtokot sem kapott az 1625-ben elnyert báróságához. A diploma szövegéből megtudjuk, hogy már a tizenöt éves háborúban is Miksa főherceg mellett vitézkedett tíz lovas hadnagyaként és azóta is hűségesen szolgált.¹⁰⁴ Monoky azonban birtokait és családi kapcsolatait tekintve a vármegyei köznemesi szintet is alig lépte át, viszont Zemplén megye egyik legrégebbi családjának tagja volt, amely fontos szerepet játszott a vármegye irányításában. Rangemelése tehát szintén olyan társadalompolitikai eszköznek tekinthető, amelynek segítségével II. Ferdinánd közvetett módon igyekezett befolyását erősíteni a Bethlen Gábornak átadott területeken.¹⁰⁵

Ugyanezt a célt szolgálhatta Kun László és Lónyay Zsigmond főnemesi rangemelése is, akik azonban már az erdélyi fejedelem köreiből tartoztak. A rozsályi Kun család a Károlyiakkal szinte azonos súlyú szatmári família volt, de a református felekezet iránti elkötelezettségük, illetve az 1610-es évektől következetesen épített családi kapcsolataik is erős erdélyi orientációt mutatnak.¹⁰⁶ Kun László 1619-től Bethlen Gábor szatmári főkapitánya, majd Szatmár vármegye főispánja volt. Ez utóbbi méltóságot sikerült a családban tartani egészen annak kihaláláig. Jelentősebb anyagi gyarapodásukat Bethlen Gábornak, majd I. Rákóczi Györgynek köszönheték.¹⁰⁷

Hasonlóan tehető köznemesi családként jellemezhetők a Lónyayak is. Birtokaik súlypontja elsősorban Bereg és Kraszna megyékre esett, de a Partiumban és a Tiszától nyugatra is rendelkeztek érdekeltségekkel. Családi kapcsolataik legáltalában ilyen szerteágazóak, amit az igen bőséges gyermekáldás is elősegített.¹⁰⁸ Ha csak a bárói rangemelésben részesített Lónyay Zsigmond legközelebbi rokonait vesszük sorra, akkor a sógoraiként a Barkóczy, Nyáry, Kendeffy, Kapy, Perneszy, Bakos családokkal találkozunk. De a Varkocs Margittól született három lányának a férjei között, akiknek a kiválasztásában már Lónyay Zsigmond saját akaratára tükröződik, ott találjuk a magyar és erdélyi arisztokrácia tagjait egyaránt: Wesselényi Istvánt, Kemény Jánost, Csáky Istvánt, Telegdy Istvánt és Bocskay

¹⁰³ Torna várának adományozása: MNL OL A 57 VII. fol. 115.; bárói rangemelése: MNL OL A 57 VII. fol. 144–146.

¹⁰⁴ MNL OL A 57 VII. fol. 522–524.

¹⁰⁵ Zemplén vármegye politikai súlyát mutatja, hogy 1638-ban Bocskai István zempléni főispán is hasonló okokból kaphatott bárói címet. Lásd *Rüsz-Fogarasi Enikő*: Bocskay István, a Zemplén megyei főispán. Turul 82. (2009) 65–69.

¹⁰⁶ *Kovoknay Gyula*: A rozsályi Kún-epitáfium beszélni kezdett. In: A Nyíregyházi Jósa András Múzeum évkönyve 43. Szerk. Almásy Katalin – Istvánovits Eszter. Nyíregyháza 2001. 411–418.

¹⁰⁷ A család utolsó férfi tagjának, Kun Istvánnak 1659-ben kelt végrendelete részletesen beszámol a fejedelmeknek teljesített szolgálatokról és ezek jutalmáról: KO. IV. 369–390.

¹⁰⁸ *Doby Antal*: Lónyay Család. Nagy Lónyay és Vásáros Naményi gróf, báró és nemes. Bp. 1895. 7–51.

Istvánt. Politikai szerepét tehát a régió egyik legnagyobb rokoni kapcsolatrendszere alapozta meg, aminek hatékony kihasználása azonban már a saját képességein múlt.

Lónyay iskolázottságáról sajnos nem rendelkezünk információkkal, de fennmaradt levelezése és diplomáciai tevékenysége komolyabb műveltséget sejtet.¹⁰⁹ Alighanem őt tarthatjuk az erdélyi és a magyarországi elit közötti legfontosabb kapcsolattartónak, akinek Bethlen Gábor hadjáratától egészen 1652-ben bekövetkezett haláláig bejárása volt a fejedelmi és nádori udvarba egyaránt.¹¹⁰ Ott találjuk mind Bethlen, mind pedig Rákóczi tanácsosai között.¹¹¹ Az 1627 januárjában történt bárói rangemelése tehát a társadalmi rangállásának tényleges kifejezése volt, de egyben a magyar királyt képviselő követ presztízsemelésének a célját is szolgálta.

Végül mindenképpen érdemes szót ejteni szalai Barkóczy Lászlóról, aki a Barkóczy családot az örökös főrendek közé juttatta. Az ő társadalmi emelkedésének súlypontjait is ott találjuk meg, ahol a korszakban rangemelésben részesült személyek többségénél, viszont esetében a bárói rangszerzés nem csak formális megerősítése az egyébként is főrangú társadalmi presztízsnak. Ahogyan végrendeletében is megfogalmazta: „én nékem az én szegény atyámtul és nemzetségmentől igen kevés jószágim, és javaim marattanak, hanem valamelyeket birtam, és találtam, inkább mind azokat némelyeket kegyelmes uraim Magyarországi koronás királyok jámbor szolgálatomért conferáltak”.¹¹² A család tucatnyi jobbágyfaluból álló, Zemplén megyei birtokain ráadásul testvéreivel is osztozni kényszerült. Bár anyja révén rokonságban állt a rozsályi Kun családdal, jelentősebb vagyona jó ideig onnan sem számíthatott. Nagyon fontosnak tekinthetjük azonban, hogy második felesége, az 1630 körül feleségül vett Jakussith Erzsébet révén impozáns rokoni körbe sikerült beházasodnia, aminek köszönhetően Homonnai Drugeth János gróffal került közvetlen kapcsolatba. (2. ábra)

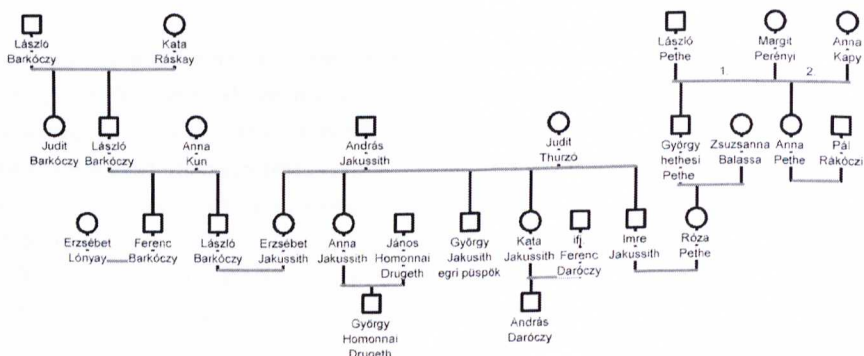
¹⁰⁹ Lónyay Zsigmondnak csaknem száz, Melith Péterhez és Nyáry Istvánhoz írott levele maradt fenn az 1630-as évekből, e levelek feldolgozását egy önálló tanulmány keretei között tervezem. A leveleket lásd MNL OL P 707 Fasc. 81. et NB. Nr. 4795–4867, valamint Nr. 7784–7806.

¹¹⁰ Bár ez utóbbiban nem látták szívesen minden alkalommal. Erről lásd *Zsilinszky Mihály*: Lónyay Zsigmond és a nagyszombati béketanácsokmány 1644–1645-ben. (Értekezések a Történelemtudományok köréből 13.) Bp. 1886. 3–66.

¹¹¹ Trócsányi Zsolt éppen Lónyay kapcsán veti fel, hogy az erdélyi fejedelmeknek a magyarországi területeken is létezhetett egy külön tanácsa, vagy legalábbis voltak kinevezett tanácsosai. Lásd *Trócsányi Zsolt*: Erdély központi kormányzata 1540–1690. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai III. Hatóság- és Hivataltörténet 6.) Bp. 1980. 31.

¹¹² Barkóczy László végrendelete 1658. december 2. Történelmi Tár 1901. 150.

2. ábra Barkóczy–Drugeth–Jakussith–Pethe atyafiság

A szűkös anyagi háttér ellenére testvéreinek, Ferencnek mégis sikerült a bécsi egyetemen tanulmányokat folytatni az 1620-as évek végén.¹¹³ László a katonai pályán igyekezett érvényesülni, de nem a végvári szolgálattal vagy valamelyik főúr bandériumában, hanem az udvari haditanács megbízásából lovaskatonákat toborzott, akiknek az élén a harmincéves háború különböző hadszínterein is harcolt.¹¹⁴ Az első ilyen toborzásra 1631-ből vannak adatok, amikor egy bizonyos Kovács Péterrel 1000 lovas toborzására kaptak megbízást Bécsből.¹¹⁵ A vállalkozás jelentősebb anyagi háttérrel nem rendelkező személy számára igen kockázatos lehetett, de Barkóczy László éppen az első toborzás alatt kapta meg a bárói rangemelő diplomát, ami nagy valószínűséggel lényegesen kitágította a tehetőségeit.¹¹⁶ 1633-tól egészen Rákóczi György hadjárataig kállói kapitányként szolgált, emellett azonban jóval kiterjedtebb lehetett a tevékenységi köre, ugyanis 1638-ban magyar királyi tanácsossá nevezte ki III. Ferdinánd.¹¹⁷

Általános jelenségnek tekinthetjük a harmincéves háború időszakában, hogy míg a bécsi kormányzat figyelmét főként a nyugati hadszínterek eseményei kötötték le, addig egyre növekedett a magyar főnemesség szerepe a védelmi rendszer szervezésében és fenntartásában, ami természetesen saját pozíciói erősödését is jelentette. Ezt Barkóczy László törekvései is alátámasztják.

¹¹³ Fazekas I.: A Melith-fiúk i. m. 141.

¹¹⁴ Már a harmincéves háború kezdetétől igen nagy számban toboroztak katonákat Magyarországról a nyugati hadszínterekre. Lásd *Czigány István*: Reform vagy kudarc? Kísérletek a magyarországi katonaság beillesztésére a Habsburg Birodalom haderejébe 1600–1700. Bp. 2004. 79–85.

¹¹⁵ ÖStA Kriegsarchiv, Wiener Hofkriegsrat, Protocollum Expediti 1631. fol. 366. r.

¹¹⁶ A rangemelésére lásd <https://bit.ly/36ilI80> (letöltés 2019. dec. 6.)

¹¹⁷ MNL OL P 21 A Barkóczy család iratai, A család által rendezett iratok Nr. 578.

A kállói kapitányságot Barkóczy ugyanis az 1630-as évek végére egyre inkább saját vállalkozásának tekintette, aminek további családias jelleget adott az a tény, hogy közben sógora, Homonnai Drugeth János volt a felső-magyarországi főkapitány. 1641-ben már olyan földesúri jogokat és bírászkodási kiváltságokat kapott meg Kállóra és környékére, amelyeket „éppen csak kegyelmednek és nem a jövődő kapitányoknak engedjük öfelsége nevével, mivel most is szolgált kegyelmed ezekben”.¹¹⁸ A következő évben azonban már a felhalmozott zsoldhátralékok és más egyéb költségei kielégítése fejében Kálló mezővárosát, sőt a kállói kapitányi méltóság örökletes adományát kérte az uralkodótól a fiúági leszármazottai részére.¹¹⁹ Ehhez megszerezte olyan magyar tekintélyek ajánlását is, mint Pálffy Pál vagy Esterházy Miklós, de ajánló levelet kapott III. Ferdinánd testvérétől, Lipót Vilmos főhercegtől is, akivel 1641-ben Lipcse alatt harcolt a svédek ellen.¹²⁰ Végül azonban sem a mezővárost, sem pedig az örökletes kállói kapitányságot nem sikerült megszereznie, de pályafutását az uralkodó melletti katonai szolgálatban töltötte, amit fiai legalább ilyen eredményesen folytattak. A Barkóczy-ezred az 1670-es évek második felétől egyre gyakrabban feltűnt a császári királyi haderő alakulatai között, vagyis az első reguláris magyar haderők egyikeként tarthatjuk számon, ami 1687-ben hozzásegítette a családot a grófi cím megszerzéséhez is.¹²¹

Összegzés

Összességében tehát megállapítható, hogy a 17. század első felében Felső-Magyarországon alapvetően az előző évszázadokban kialakult íratlan szabályok határozták meg a társadalmi emelkedés feltételeit, amelynek egyik legfontosabb eleme a megfelelő nagyságú birtokállomány volt. Ez már önmagában olyan életkörülményeket és tekintélyt biztosított egy-egy család számára, amely megalapozta a kommenzalitás lehetőségét a főnemesi körökben, a következő lépésben pedig házassági kapcsolatokkal erősíthették meg a társadalmi pozíciójukat. A tethős köznemesség felső rétegét nagyjából két tucatnyi ilyen család alkotta Felső-Magyarországon, amelyek életmódjukat és társadalmi szerepüket tekintve már inkább a főnemességhez hasonlítottak, mint az egyszerű gazdálkodó nemességhez.

¹¹⁸ „Az kállai főkapitányság posztulátumja az öfelsége commissaruisaitól” 1641. márc. 9. Kálló Uo., No. 611.

¹¹⁹ ÖStA FHKA HFU r. Nr. 166. Konv. 1642. dec. 16. fol. 56, 79. Az Udvari Kamara fogalmazványa Barkóczy László tartozásairól és birtokkérelméről, illetve a kapitányi tisztségről. Bécs, 1642. dec. 16.

¹²⁰ ÖStA FHKA HFU r. Nr. 166. Konv. 1642. dec. 16. fol. 59. Lipót Vilmos herceg ajánló levele. Prága, 1642. nov. 15. 61. Pálffy Pál memorialéja 62. Esterházy Miklós levele III. Ferdinándhoz. Pozsony, 1643. dec. 3.

¹²¹ A Barkóczy-ezred egy nagyjából 2000 fős alakult volt, amelynek felszereléséről és ellátásáról kezdetől fogva a központi hadügyi apparátus gondoskodott. Lásd *Czigány I.*: Reform i. m. 129–130.

Azonban azt, hogy közülük kik kerültek be az örökös főrendek táborába, egyre határozottabban a kormányzat tudatos társadalompolitikai szempontjai határozták meg. Ezek a szempontok pedig alapvetően a rendi polgárháborúk utáni konszolidációt és a magyar király, illetve a katolikus egyház befolyásának erősítését célozták a régióban.

Ebben a bizonytalan közegben a társadalmi mobilitás olyan jól ismert lehetőségei, mint a katonai és hivatali karrier, sokkal tovább nyitva maradtak a tehetős köznemesség tehetséges tagjai előtt, mint az ország nyugati részén, ahol a 17. századra szinte egy-egy család kezében monopolizálódott a határvédelmi rendszer és a középfokú közigazgatás irányítása. Esterházy Pál sógorához, Károlyi Mihályhoz írott levelében ennek okát a következőként fogalmazta meg: „Én nem tudom micsoda Afrikához hasonló föld háta az kegyelmetek országa, ki mindenkor hoz valami újságot; itt uram hallani is elunjuk az sok oda történt erdélyi és alföldi dolgokat.”¹²²

NOBLE STRATEGIES AND THE OPPORTUNITIES FOR SOCIAL MOBILITY IN NORTHERN HUNGARY IN THE FIRST HALF OF THE SEVENTEENTH CENTURY

by Zoltán Borbély

SUMMARY

In the first half of the seventeenth century, the conditions of social elevation in Northern Hungary were still determined by those unwritten rules which had existed for several centuries. One of the most important of these was possession of sufficient landed wealth. This in itself guaranteed the living conditions and prestige for a family that could make commensality (communal dining) in aristocratic circles possible; a social position to be reinforced at the next step by marriage relationships. The wealthy top layer of the common nobility was constituted by some two dozen such families in Northern Hungary. In terms of their lifestyle and social role, these families already belonged to the aristocracy rather than to the ordinary provincial nobility. However, their eventual opportunity to join the group of hereditary aristocrats was predetermined by the conscious social policy of the government. This, in turn, was basically guided by the aims of facilitating political consolidation after the civil wars, and strengthening the positions of the Hungarian king and the Catholic Church in the region.

¹²² KO. IV. 135.